

ФОРУМ ІСТОРИЧНИХ НАУК

УДК 94(4) "1939/1945"

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА (1939–1945 рр.)

БАДАХ Ю., д. іст. н., професор кафедри філософських
та соціальних наук КНТЕУ

Незважаючи на те, що 65 років тому (2 вересня 1945 р.) закінчилася Друга світова війна, до цієї пори вчені не мають одностайної відповіді, чому виникла ця війна, хто і якою мірою несе відповідальність за її початок, чому відносно локальний європейський конфлікт переріс у світовий, хто брав участь у цій війні, де вона проходила, які її складові, внесок кожної країни у перемогу тощо. На всі питання існують варіанти відповідей, але за 65 років з'явилося багато нового матеріалу, який був невідомий широкому загалу, особливо в республіках колишнього СРСР. Сьогодні, спираючись на нові дослідження як вітчизняної так і зарубіжної історичної науки, архіви, колись таємні документи, нові концептуальні підходи та методологію, відкинувши ідеологічні догми, можна дати відповіді на питання щодо Другої світової війни.

Про події цієї війни написано сотні тисяч робіт, знято тисячі фільмів, поставлено сотні вистав. Лише у Радянському Союзі була написана дванадцятитомна Історія Другої світової війни, а у США стотомна. Однак щодо одних і тих ж аргументів і фактів, подій і цифр майже у кожного історика є "своя правда", адже вони мають своє суб'єктивне бачення будь-якої події в певному ракурсі. Через це немає і не може бути однієї "абсолютної правди", але, щоб мати об'єктивне уявлення, потрібно навести всі відомі факти, без замовчувань і перекручувань.

По закінченні Першої світової війни у листопаді 1918 р. країни-переможці хотіли будувати міжнародні відносини мирним шляхом. Для цього було створено так звану "Версальсько-Вашингтонську систему", яка була прийнята у 1919, 1922 роках. Однак вона мала глибокі протиріччя та формувалася без урахування інтересів країн, які програли в цій війні, зокрема Німеччини та СРСР, що зробило їх

супротивниками. Німеччина втратила значні території та всі колонії, виплачувала великі контрибуції, їй було заборонено загальну військову повинність (дозволялося мати тільки збройні сили – рейхсвер чисельністю 100 тис. осіб), вона обмежувалась в озброєнні та військовій техніці (заборонялося мати танки, авіацію, артилерію великого калібру, кораблі великої тоннажності) тощо. Зі складу колишньої більшовицької Росії вийшло 5 країн (Прибалтійські республіки, Фінляндія, Польща), тому СРСР намагався їх повернути, приєднавши до Радянського Союзу ще інші держави, прагнучи світової революції та соціалізації Європи.

Таким чином, баланс сил між державами не був створений, протиріччя не були усунені. Між провідними державами світу розгорнулася боротьба за новий розподіл світу, вона супроводжувалася підготовкою до нової світової війни. Особливо вона посилилася з початку 30-х років ХХ ст. У 1931 р. Японія починає війну в Китаї, завойовуючи Маньчжурію, створюючи там державу "Маньчжоу-Го" [1, с. 143]. У 1921 р. до влади в Італії на чолі з колишнім соціалістом Б. Муссоліні приходять фашисти, які в 1935 р. розв'язують війну в Ефіопії [1, с.138]. У 1933 р. до влади в Німеччині прийшов А. Гітлер, який очолив націонал-соціалістичну німецьку робочу партію. Його прихід до влади був обумовлений економічним неблагополуччям країни та незадоволенням німецького народу Версальсько-Вашингтонською системою. Використовуючи ці незадоволення, А. Гітлер закликав народ узяти реванш за поразку в Першій світовій війні, забезпечивши німцям, як вищій расі, панівне місце у світі, розширити їх життєвий простір та поліпшити економічні умови [1, с. 147].

Як вважав І. Ріббентроп, СРСР допоміг Гітлеру прийти до влади. Саме Й. Сталін через Комінтерн дав наказ німецьким комуністам виступити на виборах проти соціал-демократів, роз'єднавши противників нацизму [2, с. 34].

У березні 1935 р. Гітлер остаточно розриває Версальську мирну угоду, вводячи загальну військову повинність, а в 1936 р. без реальної протидії з боку Великої Британії та Франції вводить 30-ти тисячний підрозділ вермахту в 50-кілометрову демілітаризовану Рейнську зону [3, с. 26].

Більшість вчених істориків вважають, що початком підготовки до нової світової війни стало підписання в жовтні 1936 р. німецько-італійського протоколу про взаємну підтримку, за яким убачалося прагнення А. Гітлера та Б. Муссоліні зламати устрій, що склався в Європі після Першої світової війни [1, с. 150]. У листопаді 1936 р. Німеччина та Японія підписали так званий "Антикомінтернівський пакт", до якого у 1937 р. приєднується Італія. Це стало прологом для формування великого союзу трьох агресивних держав, що посилив позицію Німеччини як бастиону боротьби з більшовизмом. Пізніше до пакту долучаються Угорщина, Іспанія, Болгарія, Данія, Фінляндія, Румунія, Словаччина, Хорватія, Маньчжоу-Го [4, с. 9].

Вже у листопаді 1937 р. А. Гітлер на таємній нараді з вищим командуванням Вермахту оголосив про свій намір опанувати всю Європу і встановити в ній "новий порядок", а для цього є тільки один шлях – шлях сили, неможливий без ризику [4, с. 9]. 12 березня 1938 р. під виглядом "возз'єднання" 200-тисячна 8-ма німецька армія Ф. Гопа окупувала Австрію, де формується нацистський уряд, який оголошує країну однією із земель третього Рейху [3, с. 26].

У 1936 р. в Іспанія відбувся військовий переворот, який підтримало 80 % армії. Уряд очолив генерал Х. Санхурхо, а після його загибелі в авіакатастрофі – генерал Б. Франко, якого підтримали Німеччина, Італія та Португалія. Республіканський уряд підтримав СРСР, надавши народній армії допомогу інструкторами, радниками, озброєнням і військовою технікою. Також близько 42 тис. добровольців-інтернаціоналістів із 54 країн світу воювали на боці республіки. Війна тривала 3 роки до падіння 28 березня 1939 р. Мадрида [5, с. 41]. Й. Сталін вважав, що Велика Британія та Франція, остерігаючись посилення Німеччини та Італії, виступлять проти них, але цього не відбулося, незважаючи на те, що політика "невтручання" була широко задуманою диверсією проти світу в провокуванні Другої світової війни [6, с. 109].

Ще одне вогнище війни виникає у квітні 1938 р., коли А. Гітлер приступає до вирішення проблем Судет і "польського коридору", щоб після цього просуватися до Прибалтики. Судетська область Чехословаччини, де проживало понад 3 млн німців, була лише приводом, щоб знищити державу. 29–30 вересня 1938 р. у Мюнхені відбулася конференція голів урядів Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції. При цьому на конференцію не було запрошено Чехословаччину, як і СРСР, що мав з нею договір про допомогу від 1935 р.

На конференції Чехословаччину змусили передати Німеччині Судетську область, яка за Версальським договором відійшла до Чехословаччини. При цьому А. Гітлер запевнив Н. Чемберлена, прийнявши декларацію, що в нього більше жодних територіальних претензій ні до кого не буде. Це "мир на вічні часи", запевнив Н. Чемберлен суспільство [3, с. 152–153].

У Москві хотіли "нацькувати" Німеччину та Чехословаччину, на боці останньої повинні були виступати Велика Британія та Франція. Тому СРСР закликав Чехословаччину не віддавати Судети аж до самої кризи. Але коли криза почалася, керівництво Радянського Союзу замовкло. На прохання уряду Чехословаччини про воєнну допомогу СРСР дав відповідь, що допомогу потрібно шукати в Лізі Націй. І лише 28 вересня 1938 р., коли з посольства Чехословаччини в Москві повідомили в Прагу, що СРСР на боці Чехословаччини не виступить, уряд країни погодився з рішенням Мюнхенської конференції чотирьох держав. Коли Чехословаччина вже прийняла вимоги, а 1 жовтня 1938 р. німці зайняли Судетську область, уряд СРСР надіслав у Прагу відповідь, що треба було не здаватися, а воювати, і ми б Вас підтримали [7, с. 135]. Хоча у СРСР говорили, що радянський уряд був завжди готовий стати

на захист Чехословаччини, але тоді кордону з СРСР країна не мала. Від Радянського Союзу через Польщу та Румунію відстань до Чехословаччини становила 160 км.

Незважаючи на запевнення учасників Мюнхенської конференції, німці вже 15 березня 1939 р. окупували всю Чехію, проголосивши утворення на її території двох протекторатів у складі Рейху – Богемії та Моравії. Словаччина стає окремою державою, яку очолили пронацистські сили, хоча такого рішення на Мюнхенській конференції не ухвалювали [8, с. 272–274]. Це було зроблено Гітлером, який змусив керівництво Словаччини зробити заяву про її незалежність, що призвело до розпаду Чехословаччини [4, с. 273]. Німеччина санкціонувала передачу Закарпаття Угорщині, що викликало незадоволення Польщі, але заспокоїло СРСР, де побоювались, що ця територія могла стати зародком "Великої України" [8, с. 167]. Саме це був момент для Великої Британії та Франції, який підтримали і США, коли Гітлер "перейшов рубікон" [4, с. 7]. Однак 22 березня 1939 р. Німеччина вводить свої війська в Клайпеду (Мемель), яка була передана Литві у 1923 р. Лігою Націй під гарантії Великої Британії та Франції [4, с. 18].

28 квітня 1939 р. А. Гітлер розриває договір з Польщею від 1934 р., а також анулює німецько-англійську морську угоду від 1935 р., вимагаючи від Великої Британії повернути свої колишні колонії [4, с. 763].

У квітні 1939 р. Італія окупує Албанію [9, с. 712], а 22 травня 1939 р. Німеччина та Італія укладають військово-політичний союз "Сталевий пакт" [10, с. 274]. Готуються до війни й інші держави, створюючи вогнища майбутньої війни, які остаточно сформуються в кінці 30-х років ХХ ст.

Демократичні країни, стримуючи агресора, діяли нерішуче. Велика Британія хотіла зіткнутися Німеччину з СРСР, а Радянський Союз, навпаки, – Францію та Велику Британію з Німеччиною. США не бажали брати участь у роботі Ліги Націй і взагалі впали в ізоляціонізм. Проте війна між країнами Центральної та Західної Європи не почалася ні через Іспанію, ні через Чехословаччину. Й. Сталін переконався, що з Західної окраїни Європу не підпалити. На засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) у 1939 р. він говорив: щоб війна почалася між Німеччиною та англо-французьким блоком, потрібно підпалювати зі Сходу Європи та зробити все, щоб війна тривала якомога довше з метою виснаження обох сторін [11, с. 470]. Взагалі, Й. Сталін мріяв щоб до складу СРСР увійшли всі континентальні держави Європи. Майбутня війна, на його думку, мала стати першим актом світової революції.

У той час СРСР був відгороджений від Німеччини кількома країнами, тому швидкого нападу на Радянський Союз не чекали. Крім того, СРСР мав таку велику територію, яку завоювати неможливо, а якби це було можливо, контролювати її не вдалося б нікому. Однак СРСР не хотів німецько-польського зближення, як і німці польсько-радянського.

В Європі склалась така ситуація, що війна могла спалахнути між Францією та Німеччиною чи Польщею та Німеччиною. З 1935 р. А. Гітлер намагався перетягти Польщу на свій бік для спільної боротьби з СРСР, але наприкінці 1938 р. він відмовився від цього плану. Напад Німеччини на Польщу автоматично б втягував у війну Францію та Велику Британію. Натомість, СРСР міг стати жертвою агресії тільки в останню чергу.

Взагалі, навіщо СРСР було шукати союзу з Великою Британією та Францією, які потурали Німеччині, діяли нерішуче, тобто не були здатні навіть захистити власні інтереси, а тим більше Радянський Союз? Саме тому Й. Сталін і не розраховував на їх допомогу, добре усвідомлюючи, що демократичні країни не хотіли мати ніяких справ з Радянським Союзом. Й. Сталіну довелося вести подвійну політику: лякати А. Гітлера об'єднанням СРСР із Великою Британією та Францією, а Велику Британію, Францію, Польщу, Чехословаччину – об'єднанням із Німеччиною. Мета такої політики Й. Сталіна – "нацькувати" Європу, втягти її у війну, а потім нанести удар по знекровленим державам. Але з кінця 1938 р. у СРСР було припинено антигітлерівську пропаганду. Гітлера заспокоювали, він може робити в Європі що завгодно, мовляв, Радянський Союз зберігатиме нейтралітет.

Із 21 березня 1939 р. А. Гітлер почав вимагати від Польщі надати йому коридор на польській території для будівництва авто- та залізничної магістралі між Східною Пруссією і Німеччиною та повернути м. Данциг, яке разом зі Східною Пруссією рішенням Паризької мирної конференції у 1919 р. відійшли Польщі. Уряд Польщі, маючи угоди від 31 березня 1939 р. з Великою Британією та Францією про взаємну безпеку, відмовлявся виконувати вимоги А. Гітлера.

Для приборкання А. Гітлера в цьому питанні Велика Британія і Франція вирішили все ж залучити на свій бік Радянський Союз. Це, на думку автора статті, було їхньою помилкою; саме після цього війна в Європі стала неминучою.

Й. Сталін дав згоду на переговори, і в Москву для зустрічі на вищому рівні хутко прибули військові місії Великої Британії та Франції. 12 серпня 1939 р. почалися переговори, які від СРСР очолив Нарком оборони К. Ворошилов. А. Гітлер дуже боявся союзу Великої Британії, Франції та СРСР. На його думку, це буде оточення Німеччини звідусіль, що призведе до блокади країни, в першу чергу сировинної. Й. Сталін діяв жорстко, але послідовно: "Змусити Велику Британію та Францію напасти на Німеччину чи звинуватити їх у зриві переговорів, потуранні агресії та покласти на них провину за розв'язання війни в Європі". Це була дуже проста тактика – висувати неприпустимі вимоги: вгамувати А. Гітлера як у разі прямої, так і "непрямої агресії".

Велика Британія та Франція, підписавши договір про готовність напасти на Німеччину в разі "непрямої агресії" з її боку, опинилися б у

важкому стані, і тоді СРСР буде вимагати перед усім світом виконання цього обов'язку. Але коли б Велика Британія і Франція не підписали договору, то СРСР оголосив би їх посібниками агресора, які вже вкотре відмовляються приборкати А. Гітлера.

Однак за день до початку переговорів із Великою Британією та Францією Й. Сталін починає переговори з Німеччиною, яка домагалася розподілу Польщі, направивши телеграму за підписом В. Молотова повіреному в справах СРСР у Німеччині Г. Астахову. 12 серпня 1939 р. о сімнадцятій тридцять А. Гітлер вже ознайомлений із її змістом. Про телеграму А. Гітлер сказав міністру закордонних справ Італії графу Г. Чіано, що Москва погодилась прийняти представника Німеччини для політичних переговорів про пакт дружби [10, с. 237–238]. Підтверджує цей епізод і Г. Розанов [12, с. 84–86]. 19 вересня 1939 р. В. Молотов дав згоду на візит І. Ріббентропа до Москви. Таким чином, рішуче демонструючи всьому світу рішення "зупинити Гітлера", Й. Сталін таємно протягнув йому руку, забезпечивши себе від невдачі при будь-якому розвитку подій.

Під час переговорів з Англією та Францією 14 серпня 1939 р. маршал К. Ворошилов поставив питання щодо готовності уряду Польщі забезпечити Червоній армії коридори через польську територію у випадку виникнення конфлікту з Німеччиною і отримав негативну відповідь. Хоча це було не в компетенції Великої Британії та Франції, які взагалі не мали втягуватися в цю дискусію. Тоді представники СРСР оголосили, що вони будуть укладати пакт із Гітлером для поділу Польщі на частини, при цьому маючи договір від 1932 р. з Польщею про ненапад. Це є аргументом для тих істориків, які вважають, що Й. Сталін зробив правильно, уклавши пакт з Гітлером, оскільки Польща відмовилася дати коридори Червоній армії, яка мала за мету її "захистити". Тобто питання стояло так: чи поляки пускають радянські війська на свою землю, чи Червона армія разом із Гітлером знищує Польщу. Через 65 років можна сказати, що польський уряд зробив правильно. Чому? Із суто етичних міркувань. Якби СРСР хотів захистити Польщу від німецької агресії, то переговори слід було вести саме з нею, а не з Францією та Великою Британією. Адже йшлося про безпеку Польщі та Радянського Союзу, а Франція та Велика Британія тут ні при чому. СРСР та Польща в цьому питанні мали спільні інтереси – не пустити Німеччину на Схід, отже, слід було запросити до переговорів Польщу, як суверенну державу.

Якби поляки дали Червоній армії дозвіл на прохід через Польщу, то відбулося б те саме, що згодом сталося у Прибалтиці. Дозвіл на розміщення радянських військ для "убезпечення" від агресії Гітлера обернувся "повстанням народних мас", "поваленням законних урядів", "добровільним вступом до СРСР", колективізацією та ін. А безпеку Литві, Латвії, Естонії Червона армія "забезпечила" влітку 1941 р., коли за кілька днів німці розбили радянські війська в цих країнах.

Нарком оборони К. Ворошилов згодом повідомить про укладання Пакту про ненапад із Німеччиною, мотивуючи тим, що переговори з Францією та Великою Британією зайшли в глухий кут у силу нездоланних розбіжностей [13]. Таким чином, у разі "непрямої агресії" з боку Німеччини Франція та Велика Британія не хочуть на неї нападати, тому СРСР стає прямим справжнім агресором, союзником Гітлера.

Деякі історики, виправдовуючи цей пакт, наголошують, що Червона армія зовсім не була "готова" до війни. Мовляв, був потрібний час, щоб відтягти початок війни, чого і прагнув Сталін у 1940 р., у 1941 р., роблячи все можливе, щоб війна почалася в 1942 чи в 1943 р.

Навіщо ж було вимагати коридори ще з 14 по 19 серпня 1939 року, аби згодом несподівано усвідомити, що держава та армія до війни не готові і війну потрібно відтягти?

Хоча вже на 1 вересня 1939 р. Червона армія мала 126 дивізій і 42 бригади (Німеччина – 51 і 3, Франція – 32 і 2, Велика Британія – 25 і 19, Італія – 67, Польща – 30 і 12 відповідно). Червона армія мала 11167 літаків і 21100 танків (Німеччина – 4288 і 3419, Франція – 3959 і 3826, Велика Британія – 5113 і 547, Італія – 2938 і 1390, Польща – 824 і 887). Гармат і мінометів Червона армія мала 55790 (Німеччина – 30679, Франція – 26546, Велика Британія – 13000, Італія – 20000, Польща – 5000) [14, с. 66]. Так навіщо ж було "відтягувати" війну та йти на злочинний зговір з Гітлером? Червона армія ще у 1939 р. мала більше всіх у світі особового складу, гармат, танків, літаків. Незрозуміло, навіщо Сталіну потрібні були коридори? Тільки для того, щоб зірвати переговори з Францією та Великою Британією, знайти виправдання зговору з Гітлером чи виголосити фальшиву тезу про те, що пакт з Німеччиною був укладений для "відтягування війни".

Хто ж перший почав зближення для підписання пакту – СРСР чи Німеччина? К. Типпельськірх вважає, що Радянський Союз порушив свою колишню стриманість, першим почав "зондувати ґрунт" у Берліні, що дозволило незабаром зробити висновок про його прагнення до взаєморозуміння з Німеччиною [9, с. 13]. Є й інші думки, що першими підняли це питання німці [14, с. 63]. Хоча сьогодні вже відомо, що у 1939 р. Німеччина, СРСР, Велика Британія та Франція вели між собою таємні та відкриті переговори [14, с. 60].

3 травня 1939 р. Наркомом іноземних справ СРСР замість єврея М. Литвинова, з яким А. Гітлер відмовився б мати справи, було призначено В. Молотова.

Незалежно від того, хто першим поставив питання щодо підписання Пакту про ненапад, СРСР чи Німеччина, на той час він був конче необхідний А. Гітлеру, який вже мав план "Вайс": напад на Польщу був призначений на 26 серпня 1939 р. Польсько-англійський пакт про взаємодопомогу від 25 серпня та заява Італії про її неготовність до війни дещо відтягнуть початок вторгнення в Польщу до 1 вересня [4, с. 10].

23 серпня 1939 р., коли зранку німецька делегація залишила Берлін, вона не мала навіть проекту пакту про ненапад, вже на шляху до

Москви, у літаку, І. Ріббентроп та його радник Ф. Гаус розробляли цей проект, а о двадцять другій годині 23 серпня пакт і таємний додаток до нього були остаточно підписані [15, с. 140].

А. Гітлер поспішав, а Й. Сталін йому сприяв. Саме цим пактом А. Гітлер розв'язав собі руки для агресії. А без пакту не було б війни з Польщею, не було б Другої світової війни, не було б нападу на СРСР. Пакт про ненапад – це зговір А. Гітлера та Й. Сталіна щодо спільної війни в Європі. Саме так вбачав Й. Сталін "спасіння" світу від "коричневої чуми".

25 серпня 1939 р. Польща та Велика Британія укладають пакт про взаємну допомогу, а 30 серпня 1939 р. Польща, не розуміючи своїх військових можливостей, оголошує мобілізацію [4, с. 274].

У радянський, російський, вітчизняній історіографії існували та існують різні ставлення до початку Другої світової війни. Так, С. Случ [16, с. 9] вважає, що війна почалася в результаті домовленості СРСР з Німеччиною. Його підтримує М. Семиряга [17, с. 86]. Н. Лебедева зазначає, що 17 вересня 1939 р. СРСР порушив всі свої договори з Польщею і здійснив проти неї агресію [18, с. 215]. На думку О. Розанова [12, с. 112] й А. Орлова [19, с. 9], успішні дії вермахту в Польщі та її швидкий розгром виявились несподіваними для радянського керівництва, яке вимушено було "у відповідь" увести війська до Польщі. Але як можна серйозно ставитися до цієї тези, коли ще 23 серпня 1939 р. згідно з таємним додатковим протоколом була заздалегідь намічена лінія в Польщі, до якої повинні наступати німецькі та радянські війська і де вони повинні зустрітися? Це підтверджує бесіда Ф. Шуленбурга з Й. Сталіним 18 вересня 1939 р., де останній нагадав послу Німеччини, що ця лінія була визначена в Москві 23 серпня 1939 р. [14, с. 981]. Б. Соколов зазначає, що Польща була поділена заздалегідь по лінії трьох річок [20, с. 437]. О. Вишлев вбачає різницю у словах "союз" і "дружба", з огляду на це стверджує, що у підписаних договорах між СРСР та Німеччиною про союз не йшлося [21, с. 14]. А. Богатуров вважає, що договір від 28 вересня 1939 р. – це політична помилка, союз між Москвою та Берліном був оформлений повномасштабним державним договором [22, с. 369]. На думку А. Некрича, радянсько-німецькі відносини з вересня 1939 р. по листопад 1940 р. являли собою начебто незавершений військово-політичний союз [23, с. 209].

У своїх працях Д. Волкогонов [24, с. 36], С. Волков, Ю. Ємельянов [25, с. 150] надто перебільшують загрозу радянським кордонам, стверджуючи, що з боку Німеччини існувала загроза недотримання пакту про ненапад. Вермахт навпаки, розпочавши 1 вересня 1939 р. операцію "Вайс" проти Польщі, вже з 3 вересня опинився у стані війни із Великою Британією та Францією. Німеччині відразу оголошують війну Австралія, Нова Зеландія, Індія, ПАР, Канада та ін. Вже 4 вересня 1939 р. англійська авіація нанесла бомбовий удар по німець-

кій військово-морській базі у Вільгельмсхафені, а 9 вересня 1939 р. французька армія силами 9-ти дивізій перейшла франко-німецький кордон і почала наступ на Саарбрюкен.

Німецьке керівництво неодноразово нагадувало СРСР про союзницькі обов'язки та вимагало щоб Червона армія, згідно з Пактом про ненапад та додатком до нього, почала бойові дії та вступила до Польщі. Закінчивши поділ Польщі в жовтні 1939 р., наступати на СРСР восени Німеччині не було сенсу: бруд, мороз, сніг. Вермахт не міг одночасно вести декілька великих наступальних операцій, адже втратив майже всі стратегічні запаси, танки потрібно було негайно повернути на заводи для заміни основних агрегатів. Водночас у німців до 19 жовтня 1939 р. навіть планів наступу на західні держави не було. А Червона армія, яка була виділена для ведення бойових дій у Польщі, мала два фронти, що нараховували 2.4 млн осіб, 5500 гармат, 6096 танків, 3727 літаків; тобто мала набагато більше сил і засобів, ніж вермахт [26, с. 1]. План війни проти СРСР німці розроблять тільки у грудні 1940 р. із датою нападу 15 травня 1941 р.

У будь-якому випадку, Пакт про ненапад мав строк дії до 1949 р., а Й. Сталін "відтягнув війну" лише до червня 1941 р. Радянський Союз від війни Пакт не захистив. У Гітлера була можливість провести тільки дві військові кампанії: першу – в Польщі у 1939 р., а другу – у Західній Європі в 1940 р., і йому для цього потрібні були два теплих сезони. Коли Гітлер у листопаді 1940 р. запропонував Сталіну увійти до вісі Берлін–Рим–Токіо, Радянське керівництво погодилося, але поставило умовою участь у подальшому поділі Європи. На що німці не погодились. Війна, що почалася на Балканах, наблизила війну між Німеччиною та СРСР, яка стала неминучою в 1941 р. Пакт не завадив Гітлеру, він все одно напав. Договір мав тільки дві переваги: Радянський Союз тепер міг першим нанести по Німеччині раптовий удар, крім того Й. Сталін зіштовхнув Францію та Велику Британію з Німеччиною. Однак Й. Сталін не відтягнув початок Другої світової війни, навпаки його наблизив, відстрочив тільки до 17 вересня 1939 р. момент вступу СРСР у війну проти Польщі. Український історик А. Трубайчук вважає Пакт про ненапад між СРСР та Німеччиною початком Другої світової війни [27, с. 65]. М. Семиряга зтягування зі вступом Червоної армії до Польщі обумовлює необхідністю психологічної підготовки населення, побоюванням зіткнення з Великою Британією та Францією, необхідністю заспокоїти світову громадську думку й очікуванням падіння Варшави [17, с. 86]. А. Мерцалов робить висновок, що 17 вересня 1939 р. Радянський Союз фактично вступив у війну на боці Німеччини, тільки на 16 днів пізніше [28, с. 144]. Його підтримують А. Некрич [23, с. 133], Е. Дурачинський [29, с. 152] та ін.

Однак є автори, які вважають, що договір про дружбу і кордони від 28 вересня 1939 р. був укладений зі стороною, що воювала (Німеччина), а СРСР як нейтральна держава відійшов від нейтралітету

і став на шлях підтримки агресії Німеччини. Є і такі автори, які говорять, що СРСР взагалі не воював проти Польщі, а ввів туди війська, аби захистити своїх "братів" – західних українців і білорусів. Автор статті категорично заперечує, адже те, що це була саме війна, підтверджує багато фактів. Із 18 вересня 1939 р. всі засоби масової інформації СРСР повідомляли про радянсько-польську війну, друкувалися військові зведення з фронтів. Віддаючи наказ військам, Нарком оборони та Начальник Генерального штабу СРСР вимагали рішучого наступу, щоб блискавичним ударом розбити війська Польщі [30, с. 59]. В. Молотов, у виступі на Сесії Верховної Ради СРСР по закінченні війни, заявив, що "виявилось достатнім короткого удару по Польщі з боку спочатку німецької, а потім Червоної армії" [18, с. 3]. Червона армія втратила в Польщі 1173 особи вбитими, 2002 поранено, а 302 особи пропало безвісти [31, с. 105–106].

Й. Сталін відверто проголошував перед нападом на Польщу, що непогано було б у результаті розгрому Польщі розповсюдити соціалістичну систему на нові території та населення [32, с. 11]. У результаті спільних із Німеччиною дій проти Польщі СРСР отримав територію у 196 тис. км (50.4 % території Польщі) з населенням близько 13 млн осіб [14, с.103].

З боку СРСР та Німеччини було порушено міжнародне право, а саме: встановлення радянсько-німецького кордону в Польщі без її згоди; зміни території Литви без її повідомлення; планування антипольських акцій і домовленості про насильницьке переселення населення Польщі [33, с. 19].

Таким чином, 23 серпня 1939 р. у Москві між Німеччиною та СРСР був підписаний Пакт про ненапад строком на 10 років і таємний додатковий протокол до нього, які знищували Польську державу. При цьому таємний додатковий протокол до Пакту був ініціативою СРСР та поступкою з боку Німеччини [14, с. 67]. Але Польща була пов'язана з Францією та Великою Британією договорами про спільну допомогу, тому розподіл Польщі неминуче вів до європейської війни, але призвів до світової. Дійсно, через 8 днів після підписання Пакту, 1 вересня 1939 р. почалася Друга світова війна, яка стала прямим і неминучим наслідком досягнутої у Москві угоди. Хоча для китайців, ефіопів, закарпатських українців вона почалася раніше, а для американців пізніше, у грудні 1941 р.

У результаті поразки Польщі з'являються спільні кордони між СРСР та Німеччиною, а якби їх не було, не сталося б і раптового нападу на СРСР у 1941 р.

Чому Радянський союз не мав виходу, чому був підписаний Пакт, який "рятував країну", давав час "відтягнути війну", розриваючи при цьому Польщу?

Виходить, що СРСР і в 1941 р. до оборони не був готовий і у 1939 р. захищатися був не здатний, тому і підписав Пакт про ненапад, щоб "відтягти час". Як же в Радянському Союзі відтягли війну?

23 серпня 1939 р. був підписаний Пакт із Німеччиною, а через тиждень розпочалася війна, в яку через 16 днів вступає СРСР. Відтягнувши напад на Польщу на 16 днів СРСР усю провину за її розв'язання звалить на Німеччину. Відповідно до додаткового таємного протоколу до Пакту, Європа ділиться між Німеччиною та СРСР. Спочатку Радянський Союз та Німеччина захоплюють Польщу, потім СРСР робить спробу у 1939–1940 рр. захопити Фінляндію, а Німеччина у квітні 1940 р. захоплює Данію та Норвегію. Далі СРСР у 1940 р. приєднує Литву, Латвію, Естонію, а Німеччина захоплює в травні-червні Бельгію, Голландію, частину Франції. Далі Радянський Союз у 1940 р. приєднує Бессарабію та Північну Буковину, а Німеччина захоплює в 1941 р. Югославію та Грецію. Це все поки звалось Європейською війною.

Офіційна пропаганда вперто проголошувала Радянський Союз "нейтральною державою". Пізніше в Радянському Союзі почали говорити, що СРСР все ж здійснював "визвольні походи" у 1939–1940 рр., внаслідок чого 14 грудня 1940 р. навіть був виключений з Ліги Націй як агресор [4, с. 279].

Через 65 років по закінченні Другої світової війни можна сказати, що коли б Пакт із Німеччиною та додатковий таємний протокол до нього не були підписані, Друга світова війна не почалася б, але Й. Сталін дав добро на їх підписання і можливість війни перетворились у неминучість. Саме ці два документи не відсунули, а наблизили війну, від якої згодом найбільше постраждає саме Радянський Союз. Усім було відомо, що напад на Польщу А. Гітлер міг здійснити лише у разі згоди на це Й. Сталіна, і він її дав. Саме підписанням пакту А. Гітлеру були розв'язані руки для агресії.

І хоча на Нюрнберзькому процесі стверджували, що "винуватцем розв'язання війни та всіх її наслідків є гітлерівська агресія, однак це було просте і поверхове пояснення" [3, с. 25]. Ці слова належать видатному англійському історичу Л. Гарту. У початку Другої світової війни, крім нацистської Німеччини, винні Італія та Японія, окремі особи, уряди, що були честолюбними та жадібними до влади та сприяли політиці А. Гітлера. Винні були Велика Британія та Франція, які наївно вважали, що зможуть скоріше сприяти вирішенню всіх суперечливих питань політикою умиротворення. Хоча бачили, що А. Гітлер у своїй політиці, починаючи з 1935 р., не зважав ні на які людські й національні права. Його акції не натикались на будь-який опір Європейських держав, саме тому він діяв все сміливіше та рішучіше. Винен також був і Радянський Союз. Хоча всі Європейські держави вели "брудну політику" з метою нацькувати країни одна на одну.

Ще на Другому з'їзді Народних депутатів СРСР у грудні 1989 р. Пакт Молотова-Ріббентропа засуджений як такий, що призвів до початку Другої світової війни.

У липні 2009 р. комітет з демократизації парламентської асамблеї ОБСЕ у Вільнюсі ухвалив резолюцію, в якій покладається однакова

історична відповідальність на німецький нацизм і радянський сталінізм як тоталітарні режими, що винні в масових репресіях і депортаціях. Комітет оголосив 23 серпня – день підписання Пакту Молотова-Ріббентропа у 1939 р. – міжнародним днем пам'яті жертв сталінізму та нацизму.

Війна продовжувалася в Північній Африці. 1 липня – 19 серпня 1940 р. там почався наступ італійців. 4–18 серпня 1940 р. італійські війська захоплюють на Сході Африки Британське Сомалі, з 1939 р. почалася битва за Атлантику, а 10 серпня 1940 р. "Битва за Англію". У вересні 1940 р. розпочався наступ англійських військ в Єгипті проти італійців, а в січні 1941 р. у Східній Африці. 23 вересня японці вводять війська на територію Індокитаю.

18 грудня 1940 р. Гітлер підписує план "Барбаросса" про війну проти СРСР. Водночас у Генеральному штабі Червоної армії планується війна проти Німеччини.

У березні 1941 р. в Північній Африці на допомогу італійцям приходять німецькі війська на чолі з Роммелем. У квітні 1941 р. німці захоплюють Югославію та Грецію, а 1 червня о. Крит. 8 червня 1941 р. англійські війська та війська "Вільної Франції" окупує Сирію [3, с. 765–766].

22 червня 1941 р. нацистська Німеччина віроломно нападає на Радянський Союз. Почалася Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр. (радянсько-німецька війна). Застосовуючи тактику "бліцкригу", вермахт успішно наступає. Червона армія несе великі втрати в особовому складі, озброєнні та військовій техніці, відступає, потрапляє в оточення, в полон, хоча, як свідчать дослідження, мала значно більше сил і засобів, ніж німці. Вермахту ж вдалося дійти до Кавказьких гір, степів Калмикії, Ладоги.

22 липня 1942 р. була окупована вся Україна, територія якої остаточно буде визволена лише 28 жовтня 1944 р. Історики світу донині дискутують, як сталося, що більша частина всіх жертв, всієї крові та поту війни пішли тільки на те, щоб до осені 1944 р. повернути втрачене в перші декілька тижнів відступу.

Відразу після нападу нацистської Німеччини, СРСР підтримала Велика Британія. У. Черчілль 22 червня 1941 р. у своєму зверненні по радіо сказав, що держава надасть СРСР та його народу всю допомогу, яку тільки зможе. 24 червня до них приєдналися США.

31 серпня 1941 р. до Архангельська прибуває перший англійський конвой, а 30 жовтня 1941 р. США надають СРСР безпроцентну позику в розмірі 1 млрд доларів США. Взагалі, США та Велика Британія нададуть СРСР величезну моральну та матеріальну допомогу. Тільки по Ленд-Лізу (давати позику – здавати в оренду) США надали допомогу на суму 9.5 млрд доларів США. У СРСР було поставлено 10800 танків, 18700 літаків, 400 тис. автомобілів тощо. Для порівняння наведемо такі дані: коли Німеччина напала на СРСР вона мала 3700 танків, 4000 літаків.

24 липня 1941 р. Японія окупує Індокитай, а 7 грудня 1941 р. японці нападають на американську базу в Перл-Харборі й до квітня 1942 р. успішно ведуть воєнні дії на Тихому океані та у Південно-Східній Азії, в грудні 1941 р. захоплюють Гонконг, Бірму, Малайзію, Філіппіни.

8 грудня 1941 р. США та Велика Британія оголошують війну Японії, а 11 грудня 1941 р. війну США оголошують Німеччина та Італія. Взимку та навесні 1942 р. відбуваються запеклі бої на Тихому океані, в Яванському морі; операції японського флоту в Індійському океані; 20 квітня перший наліт авіації США на Токіо; висадка десантів американців на о. Нова Каледонія, а англійців на о. Мадагаскар; битва між японськими і американськими флотами в Кораловому морі.

8–11 листопада 1942 р. англійці й американці висаджуються на узбережжі Північно-Західної Африки. 13 травня 1943 р. воєнні дії в Північній Африці завершуються капітуляцією італо-німецьких військ у Тунісі. Далі в липні-серпні 1943 р. англо-американські війська висаджуються на о. Сицилія та на півдні Апеннінського півострова, розпочавши наступ в Італії.

6 червня 1944 р. відкривається другий фронт. Союзні війська висаджуються в Нормандії, а 15 серпня 1944 р. – у Південній Франції. У 1944 р. на Тихому океані американські ВМС ведуть успішні бойові дії у Маріанських островів, у Філіппін висаджуються на о. Гуам.

Союзники СРСР успішно наступають і в Європі. 25 серпня 1944 р. звільнено Париж, 3 вересня – Брюссель. 20 липня 1944 р. Червона армія вступає в Польщу, а 8 вересня 1944 р. – у Болгарію. 4 жовтня 1944 р. англійці висаджуються в Греції.

Із 8 лютого по 10 березня союзники ведуть наступ на Рейні, а Червона армія 17 січня звільняє Варшаву, 13 квітня займає Відень. Наступ на Німеччину союзники ведуть з різних напрямків. 30 квітня 1945 р. радянські воїни підіймають прапор перемоги над Рейхстагом у Берліні, захопивши 35 % території Німеччини, а 8 травня в передмісті Берліна підписується Акт про капітуляцію Німеччини.

8 серпня 1945 р. СРСР, згідно з домовленістю зі своїми союзниками, оголошує війну Японії, проводить операції в Маньчжурії, в Північній Кореї, на Південному Сахаліні та Курильських островах. 6 і 8 серпня 1945 р. США скинули атомні бомби на Хіросіму і Нагасакі.

2 вересня 1945 р. на лінкорі "Міссурі" в Тонкінській затоці підписується Акт про капітуляцію Японії. Від імені Радянського Союзу його підписує наш земляк генерал-лейтенант В. Дерев'янка [3, с. 767–771].

На цьому закінчилася Друга світова війна. З 20 листопада 1945 р. по 1 жовтня 1946 р. відбувся Нюрнберзький процес, а з 2 травня по 12 листопада 1948 р. Токійський процес над воєнними злочинцями [3, с. 771].

Таким чином, у Другій світовій війні взяли участь більше 60-ти держав світу, 80 % населення земної кулі. Воєнні дії відбувалися на території 40 держав Європи, Північної та Східної Африки, Південно-

Східної Азії, на Далекому Сході, у Тихому океані з усіма прилеглими морями і океанами. Війна тривала 2194 дні з 1 вересня 1939 р. по 2 вересня 1945 р.

Це була найбільш масштабна в історії війна, в якій загинуло понад 70 млн людей. Найбільші втрати поніс Радянський Союз – 27 млн осіб, тоді як Німеччина – 6 млн, Японія – 4 млн, США – 450 тис., Велика Британія – 370 тис., Франції – 240 тис. Війна була коаліційною. В антигітлерівській коаліції було більше 50 держав, її очолили США, СРСР, Велика Британія. На стороні нацистської Німеччини воювали її союзники: Італія, Японія, Румунія, Угорщина, Фінляндія, Словаччина, Хорватія, Болгарія та військові формування з інших країн Європи.

Усі країни антигітлерівської коаліції внесли свій вклад у перемогу. Так, Радянський Союз вів кровопролитні бої на своїй території, у Німеччині, Польщі, Чехії, Словаччині, Болгарії, Румунії, Югославії, Угорщині, Північно-Східній Норвегії, Австрії, Північно-Східному Китаї, Північній Кореї; знищив "левоу" частку особового складу, озброєння та військової техніки вермахту та його союзників. Союзники ж СРСР вели воєнні дії у Франції, Данії, Голландії, Норвегії, Люксембурзі, Австрії, Бельгії, Греції, Італії, Німеччині, Східній і Північній Африці, В'єтнамі, Лаосі, Кампучії, Філіппінах, частині Індонезії, Бірмі, Малайзії, Південному Китаї, Новій Гвінеї, Японії, на островах у Тихому океані; знищили переважну частину військ, озброєння та військової техніки Японії.

У радянській історичній літературі як правило наголошувалось, що Червона армія "визволяла" країни, а її союзники здійснювали "вторгнення". Однак як можна звільнити союзників А. Гітлера, яким Радянський Союз спочатку оголосив війну, а потім їх "звільнявав"? Так було з Болгарією, Румунією, Угорщиною, Словаччиною та ін. Саме тому Й.Сталін не затвердив медалі за воєнні дії у цих країнах. Хоча були медалі за визволення Варшави, Праги, а за Берлін, Відень, Будапешт, Кенігсберг – медалі за їх "взяття".

Відповідно до історичної світової класифікації Другої світової війни, війна між Німеччиною та СРСР 1941–1945 рр. зветься війною на Східному фронті чи радянсько-німецькою війною. Але і сьогодні майже у всіх республіках колишнього Радянського Союзу її називали і називають Великою Вітчизняною війною 1941–1945 рр. Так назвав її Й. Сталін у 1941 р., порівнюючи з війною проти Франції у 1812 р., яка теж зветься Великою Вітчизняною війною 1812 р. Рішення Львівської обласної Ради називати Велику Вітчизняну війну Другою світовою не правильне, адже вона є складовою Другої світової війни, так само як і війна СРСР з Японією в 1945 р. Війна союзників СРСР у Західній Європі називалася війною на Західному фронті. Також була війна на Італійському фронті, війна в Північній Африці, війна на Тихому океані тощо, які також є складовими Другої світової війни. Отже, зважаючи на європейський вибір України, аби не мати в історії дві війни з однією назвою, Велику Вітчизняну потрібно назвати "Радянсько-німецькою війною 1941–1945 рр."

Однак більшість ветеранів, старше покоління, представники лівих партій до цієї пори не визнають, що війна проти Німеччини, Італії, Японії та їхніх союзників була світовою, а не тільки Великою Вітчизняною та війною з Японією. Для них саме це підтверджує вирішальний внесок Радянського Союзу в цій війні, який у нього і так ніхто не забирає. На війні як на війні, було все – і позитивне і негативне: зрада і відданість, відступи і наступи, здача у полон та героїчні подвиги аж до самопожертви тощо.

Молоде покоління українців повинно знати правду про цю страшну війну, яка б гірка вона не була: на півправді, півзнанні патріотизму не виховати. Знання справжньої історії, дозволить, винести з неї уроки, позитивне перейняти, а негативне не повторити. Молодь повинна усвідомити, що перемога СРСР була спільною з його союзниками по антигітлерівській коаліції, хоча саме радянський народ зробив вирішальний внесок, пройшов через неймовірні труднощі та страждання, переміг, не зважаючи на бездарне воєнно-політичне керівництво на чолі з Й. Сталіним, втратив 27 млн людських життів. Всяке замовчування про це тільки применшує подвиг радянського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Месенджер У.* Энциклопедия войн XX века / У. Месенджер. — М., 1991.
2. *Риббентроп И.* Перед войной / И. Риббентроп // Новое время. — 1994. — № 34. — С. 29–34.
3. *Лиддел Г. Б.* Вторая мировая война / Лиддел Гарт Б. — М., 2002.
4. *Якобсен Г.* Вторая мировая война / Г. Якобсен, А. Тейлор; пер. с нем. и англ. — М., 1995.
5. *Дюпюи Э.* Всемирная история войн / Э. Дюпюи, Т. Дюпюи. — Спб., 1998.
6. *История Великой Отечественной войны Советского Союза Т. 1.* — М., 1961.
7. *Лукес Н.* Чехословакия между Сталиным и Гитлером / Н. Лукес. — Нью-Йорк, 1996.
8. *Год кризиса, 1938–1934.* В 2-х т. Т. 1. — М., 1990.
9. *Типпельскирх К.* История Второй мировой войны / Типпельскирх К. — М., 2001.
10. *Флайшхауер Н.* Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938–1939 / Н. Флайшхауер; пер. с нем. — М., 1990.
11. *Сталин И.* Вопросы ленинизма / И. Сталин. — Изд. 11. — М., 1945.
12. *Розанов Г.* Сталин, Гитлер. Документальный очерк советско-германских дипломатических отношений 1939–1941 гг. / Г. Розанов. — М., 1991.
13. *Известия.* — 1939. — 27 авг.
14. *Мельтюхов М.* Упущенный шанс Сталина / М. Мельтюхов. — М., 2002.
15. *Риббентроп И.* Между Лондоном и Москвой / И. Риббентроп; пер. с нем. — М., 1996.
16. *Случ С.* Внешнеполитическое обеспечение польской компании и Советский Союз / С. Случ // Междунар. отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в начале Второй мировой войны. — М., 1990.
17. *Семиряга М.* Тайны сталинской дипломатии 1939–1941 / М. Семиряга. — М., 1992.

18. *Лебедева Н. С.* Катынь. Март 1940 – сентябрь 2000: Расстрел. Судьба живых. Эхо Катыни / Н. С. Лебедева. — М., 2001.
19. *Орлов А.* Германия: август 1939 – июнь 1941 / А. Орлов. — М., 2001.
20. *Соколов Б.* Сто великих войн / Б. Соколов. — М., 2001.
21. *Вишлев О.* Накануне 22 июня 1941 г. : документальные очерки / О. Вишлев. — М., 2001.
22. *Системная история международных отношений в 4-х т. Т. 1: События 1918–1945.* — М., 2000.
23. *Некрич А.* 1941, 22 июня / А. Некрич. — М., 1995.
24. *Волкогонов Д.* Триумф и трагедия. Политический портрет И. В. Сталина / Д. Волкогонов. — М., 1989. — Кн. 2, ч. 1.
25. *Волков С.* До и после секретных протоколов / С. Волков, Ю. Емельянов. — М., 1990.
26. *РГВА, Ф. 37977, Оп. 1, Спр. 722, Арк. 1.*
27. *Трубайчук А.* Пакт о ненападении: была ли альтернатива Второй Мировой войне / А. Трубайчук. — К., 1990.
28. *Мерцалов А.* Сталинизм и война: из непрочитанных страниц истории (1930–1941 гг.) / А. Мерцалов. — М., 1994.
29. *Дурачинский Э.* Польша и политика Москвы 1939–1941 гг.: факты, гипотезы, вопросы / Э. Дурачинский // Война и политика, 1939–1941. — М., 1999.
30. *Катынь: пленники необъявленной войны.* — М., 1997.
31. *РГВА, Ф. 350840, Оп. 1, Спр. 24, Арк. 105–106.*
32. *Коминтерн и Вторая мировая война. Ч. 1.* — М., 1991.
33. *Бережков В.* Просчет Сталина / В. Бережков // Междунар. жизнь. — 1989. — № 8. — С. 6–19.